

# 80-річчя Центральної Ради

В. Ф. СОЛДАТЕНКО (Київ)

## Українська революція доби Центральної Ради: аналіз досвіду періодизації

Інтерес до феномену української революції породив численну літературу. Однак було б передчасно вважати, що проблему глибоко вивчено цілком, чи навіть і всебічно опрацьовано ряд її найсуттєвіших аспектів, зокрема такий надзвичайно важливий елемент, як періодизація.

Протягом десятиріч у радянській історіографії події в Україні в 1917—1920 рр. "вписувались" у концепцію соціальної революції. А відтак ішлося про здійснення буржуазно-демократичної (лютий 1917 р.) і соціалістичної (жовтень 1917 р.) революцій, перемогу радянської влади у всеросійському масштабі. Такий підхід, безумовно, мав свою невідпору логіку (соціалістична революція врешті довела свою життєздатність), хоч фактично і не враховував зовсім (або лише незначною мірою і здебільшого зі знаком "мінус") процеси у національних регіонах. Останні ж нерідко, як, наприклад, в Україні, набирали таких масштабів відмінних, особливих проявів, які набули й іншої науково-політичної кваліфікації ("українська революція") і в свою чергу явно "не вписувались" лише у соціальну епоху тогочасних суспільних процесів.

Ті ж, хто виходив із визнання української революції за історичну реальність, намагався її збагнути і дослідити (це, передусім, якщо не виключно — діаспорні вчені, публіцисти) практично з перших же творів і аж до самого останнього часу пропонували різні, часом дуже відмінні варіанти періодизації подій 1917—1920 рр. в Україні.

Відмінності зумовлювались переважно кількома висхідними факторами: різним баченням співвідношення загальноросійських і регіональних процесів, різним тлумаченням мети української революції і методів її досягнення, ролі в ній державотворчого начала і масштабів його реалізації (умовний поділ дослідників тут на "народників" і державників), а також різною партійною належністю, чи ж то орієнтацією авторів (прихильники соціалістів — УСДРП, УПСР, УПСФ тощо та їх противники — критики). За таких умов досягнення єдності, а іноді й примирення, важко було сподіватися.

З часу завоювання Україною державної незалежності інтерес до проблем української революції незрівнянно зріс. Принаймні швидко множилася кількість видань, присвячених цій непересічній події. Однак знову спостерігається суттєвий різнобіч у оцінках сутності всього означеного періоду, його складових, а в результаті і у визначенні, вирізненні його якісних історичних етапів, тобто періодизації. Досить поширеними стали як довільні, мало вмотивовані варіанти членування історичного процесу, так і еkleктичні схеми, в яких поєднуються елементи, запозичені з періодизацій, заснованих нерідко не просто на відмінних, а й взаємовиключних підходах і критеріях.

Тому надзвичайно важливо простежити, як відшукувалися оптимальні рішення, в межах статті зосередившись, природно, лише на

найцікавіших і найплідніших історіографічних джерелах. Так само можна обмежитись і найтипівішими проявами негативних підходів щодо порушеної проблеми.

Перші найбільш вдалі, цікаві спроби створення праць з історії української революції, а відтак і її періодизації належали активним учасникам подій — М. Грушевському, В. Винниченку, П. Христюку, М. Шаповалу, Д. Дорошенку. На початку їх аналізу варто відразу ж висловити ряд застережень.

Звичайно питання періодизації більш-менш задовільно розв'язуються лише на значній часовій відстані від історичних процесів, які вивчаються. Справа в тому, що для правильного здійснення періодизації необхідно нагромадити чималий дослідницький матеріал, всебічно його проаналізувати, співставити висновки різних авторів, віднайти найоптимальніші критерії, до яких входить ціла низка компонентів об'єктивного і суб'єктивного характеру, і нарешті, вирізнити окремі, що мають якісні, сутнісні відмінності.

Зрозуміло, що виробити таку, власне, наукову періодизацію по гарячих слідах подій, а подекуди і в їх ході, справді нелегко.

Передусім, через це неможливо визначити навіть загальні хронологічні рамки української революції. Немає сумніву, що початок припадає на березень 1917 р. Щодо завершення існують різні думки — в тім числі і з вищеозначених причин. А це — зовсім не другорядний елемент. Адже можна більш-менш чітко бачити якісні етапи у розвитку процесу, якщо є уява про його цілісність, про те, чим врешті-решт він завершився і коли це сталося (позитивний, негативний, позитивно-негативний результат — то уже справа інша).

Сьогоднішні дослідники мусять не лише враховувати згадане міркування, а й зважати на досвід колишньої періодизації всього процесу української революції і його першого етапу в тому числі, коли ініціювала суспільні процеси і очолювала їх Центральна Рада. Те ж, що пропонувані першими істориками української революції критерії не завжди послідовно застосовувались щодо різних етапів всього досліджуваного процесу, не спричинює відмови від цілісного аналізу запропонованих схем, а навпаки, зумовлює додаткову потребу: підходити до періодизації згаданого етапу (доби Центральної Ради) з позицій більш ширшого бачення явищ — а саме, всього процесу української революції. З цього ж приводу, очевидно, слушно висловити і ще одне міркування, що стосується нинішніх досліджень з історії української революції. У своїй переважачій масі вони присвячені окремим її етапам, і при спробі вибудувати з них хронологічно цілісну картину про українську революцію, звичайно, нічого не виходить: настільки різними і несумісними по суті виявляються варіанти хронологічних підходів, що до них вдаються автори.

Таким чином, слід розпочинати вивчення досвіду первісної періодизації української революції з часу появи відповідних праць як своєї рідної відправної точки, а також мати на увазі прагнення до наскрізної періодизації цілісного процесу, більше того, аналізувати його.

М. Грушевський, який писав нові глави до "Ліностранової історії України" в 1918 р., доводить дослідження до останніх днів квітня 1918 р. \* — часу гетьманського перевороту.

В. Винниченко, який писав "Відродження нації" в другій половині 1919 р., встиг довести розповідь до грудня цього року (хоч на завершальних сюжетах явно позначились і поспіх, і брак інформації, матеріа-

\*Всі дати до 31 січня 1918 р. у статті наводяться за старим стилем (за яким жили тоді і Росія, і Україна). Події ж з 14 лютого подано за новим стилем. До такого спільного знаменника зведено відмінні від даного підходи, щоб подолати існуючий різнобіч у датах.

лів), щоб книга могла побачити світ уже у квітні. 1920 р. Автор у другій і третій частинах дав таке хронологічне визначення історії української революції — "марець 1917 р. — грудень 1919 р."

П. Христюк, випускаючи чотиритомник "Замітки і матеріали до історії української Революції" в Празі у 1921 р., стежив і за політичними подіями 1920 р. їх логічний зв'язок з попередніми колізіями не викликав жодного сумніву, і автор природно поширив рамки дослідження революційного процесу і на цей рік.

По суті, такими ж виявились підходи до визначення хронологічних рамок української революції у працях М. Шаповала, найкрупніша з яких, що увібрала в себе досягнення інших, — "Велика революція і українська визвольна програма" (Прага, 1928) — є доопрацьованими лекціями, прочитаними в Сполучених Штатах Америки і Канаді.

Д. Дорошенко, маючи понад десятилітню дистанцію від аналізованих подій, які взявся відтворити у праці "Історія України 1917—1923 рр.", мав певні резони, щоб вважати не вичерпаним на 1920 р. національно-визвольний потенціал української революції, і планував далі з'ясувати сутність започаткованих у 1917 р. процесів аж до 1923 р. Проте довів аналіз лише до середини грудня 1919 р. — моменту залишення Києва гетьманом П. Скоропадським.

Однак, незважаючи на безперервність історичного поступу взагалі, події, що точилися в Україні з кінця 1920 р., мали свою якісну відмінність від попередніх, які за всіма науковими, сутнісними критеріями є подіями, справді революційними.

Тому згодом в історіографії української революції закріпилась, стада найбільш вживаною хронологія — 1917—1920 рр. Потрібно зауважити, що певний сенс був і в міркуваннях щодо продовження періоду на 1921 р., коли в Україні ще вирувала повстанська боротьба. Проте і в даному разі, якщо виходити з більш комплексних критеріїв і наукових оцінок, доведеться визнати, що не ця боротьба визначала в 1921 р. головний зміст суспільного життя в Україні.

Отже, найближчим до оптимального варіанту визначення хронологічних рамок періоду української революції виявився П. Христюк.

Зроблені вище застереження і розглянуті конкретні часові обставини підготовки праць звичайно позначились на підходах авторів до періодизації української революції, її першого етапу. Однак рівень кваліфікації М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христюка, Д. Дорошенка дозволив наблизитися до розв'язання непростой проблеми.

Насамперед М. Грушевський в "Ілюстрованій історії України" (К., 1919) поділяє розвиток революції на такі етапи:

— Російська революція і визволення України (березень — травень 1917 р.).

— Боротьба за автономність України і федеративний лад (червень — серпень 1917 р.).

— Українська Народна Республіка (вересень — перша половина грудня 1917 р.).

— Україна Самостійна (друга половина грудня 1917 р. — середина січня 1918 р.).

— Київське повстання (середина — кінець січня 1918 р.).

— Війна за незалежність (кінець січня — початок березня 1918 р.).

— Переворот (березень — кінець квітня 1918 р.)

Хоч автор нб обґрунтовує критеріїв, вони цілком ясні. Це, передусім, ступені завоювання Україною своєї свободи, розмах державотворчих зусиль (визволення України — боротьба за автономність — УНР — Україна Самостійна — війна за незалежність — гетьманський переворот).

М. Грушевський виокремлює таку подію, як січневе повстання проти Центральної Ради, якому належить неабияка роль у зриві процесу

українського державотворення. Отож, М. Грушевський визначив досить простий критерій, зробив його стрижнем для висвітлення подій березня 1917—квітня 1918 р.

Як видно, запропонована схема водночас суттєво відрізняється від схеми розвитку загальноросійського процесу. І це зрозуміло, бо мова йде про досягнення саме української революції через призму реалізації її головної мети. Інша справа, що прив'язка до загальноросійських подій подекуди могла б бути і конкретнішою і не спотворити суті досліджуваних об'єктів. Наприклад, більшовицьке повстання в Петрограді — реакція на нього в Україні і утворення УНР; встановлення влади Рад в Україні як вияв загальноросійської тенденції і проблема проголошення самостійності України тощо.

Привертає увагу і певна хронологічна нечіткість у поділі досліджуваного процесу. Можна припустити, що М. Грушевський спочатку послідовно описав події 1917 — початку 1918 рр., а потім розбив матеріал на параграфи, де назви параграфів не завжди повно відображали їхній зміст або не охоплювали всього хронологічного відтинку. Автор у заголовках намагався відбити основну ідею історичного періоду, головну його подію.

Не варто доводити, що на травень 1917 р. ще далеко було до визволення України, хоча вона зробила до нього перші визначальні кроки. Боротьба за автономність України і федеративний лад, звісно, почалася не в червні і не обмежилась серпнем 1917 р. З іншого боку, проблематичним виглядає вміщення матеріалу про події вересня — жовтня 1917 р. у підрозділі "Українська Народна Республіка". Реальні плани її проголошення виникли лише наприкінці жовтня 1917 р., а зроблено це було, як відомо, Третім Універсалом Центральної Ради 7 листопада 1917 р.

Не досить чітко окреслено хронологічні рамки параграфу "Війна за незалежність" (кінець січня — початок березня 1918 р.). Очевидно, що не бездоганне тут і найменування періоду.

Однак, попри всі міркування-зауваження, не можна не сказати, що вже перша спроба періодизації подій березня 1917 — квітня 1918 р. виявилась доволі логічною, переконливою, обґрунтованою і в подальшому стала надійною основою для плідного дослідження процесу української революції, для створення досконаліших історико-логічних вибудов.

Значно відрізняються від попередніх підходи до періодизації історії української революції В. Винниченка. По-перше, він працював над своїм синтетичним твором, що сполучає елементи суто наукові, публіцистичні і мемуарні — "Відродження нації", дещо пізніше, ніж М. Грушевський, і мав для аналізу матеріал приблизно ще одного року революції. Це дозволяло дещо укрупнити хронологію запропонованих етапів.

По-друге, В. Винниченко вважав за доцільне здійснювати періодизацію на основі іншого критерію, поклавши в основу логічного поділу "ролю тих чи інших соціальних верств під час цих моментів"<sup>2</sup>.

По-третє, Володимир Кирилович логічно сумістив розвиток революції з процесом відродження української нації і для характеристики якісно відмінних відтинків часу застосував поняття доби. Він, певно, усвідомлював, що в історичній науці терміном "доба" позначаються дуже великі хронологічні періоди, практично тотожні поняттю "епоха". Тому він спеціально відзначав: "Поняття доби звучить неначе трохи невідповідно до тих коротких протягів часу, які охоплюють ці доби. Але, будучи малими по кількості часу, вони містять у собі стільки національного, політичного й соціального змісту, історія нашого народу на протязі їх зробила такі велетенські кроки, що цілком оправдано можуть бути названі добами"<sup>3</sup>. З "легкої руки" письменника благозвучний, місткий

термін швидко увійшов у тогочасний політичний і науковий лексикон, став широко застосовуватись у діаспорній літературі, а нині дедалі частіше до нього вдаються і вітчизняні вчені, публіцисти.

В. Винниченко розвиток української революції поділив на чотири доби:

1. Доба Центральної Ради.
2. Доба Гетьманщини.
3. Доба Директорії.
4. Доба Отаманщини.

Добу Центральної Ради він розбив на два періоди:

"1) Період революційної організації державности й морально-правової влади;

2) Період юридично-правової державности" <sup>4</sup>.

Роз'яснюючи сутність кожного з визначених історичних відтинків, голова Генерального секретаріату зазначає: "Чинником доби Центральної Ради є вся свідома національна демократія без різниці клас.

Доба Гетьманщини означається пануючою роллю клас буржуазних і реакційних.

Під час доби Директорії головна роля переходить до клас революційних — пролетаріату сільського й міського.

Головним чинником доби Отаманщини є елемент військовий, ідеологічно репрезентуючий дрібне національне міщанство, а в акції своїй авторитаричний" <sup>5</sup>.

Хронологічні рамки двох перших історичних відтинків і початок третього цілком зрозумілі і не викликають будь-яких заперечень. Що ж до вододілу між третім і четвертим відтинками та завершенням четвертого — постають запитання.

В. Винниченко вважає вичерпаною добу Директорії уже на кінець грудня 1918 р. — на середину січня 1919 р. А з початком війни з Радянською Росією (16 січня 1919 р) пов'язує нову добу — добу Отаманщини. Не визначено і межі цієї доби, що, як свідчить автор, припадає на кінець 1919 р. В цей час, він вважає, українська революція перебувала на порозі нової доби.

Якщо беззастережно погодитися з критерієм періодизації В. Винниченка (а він не є бездоганим, аналізуючи, кваліфікуючи конкретні події, автор сам це визнає), то можна, очевидно, сприймати і періодизацію в цілому.

Однак викликає певні сумніви й власне періодизація української революції В. Винниченка. Адже позначення кожної доби йде не так від чинників, що на них посилається автор, як визначальний для періодизації, а від того, яка сила була керівною в тогочасному суспільному житті України. І визначені чинники (це, власне, рушійні сили суспільного процесу) швидше з'ясовують зміст тієї чи іншої доби, ніж служать основою для розчленування історичного процесу на якісно відмінні етапи. Тому не досить переконливим виглядає вододіл між третьою і четвертою добою української революції ("доба Директорії" і "доба Отаманщини") у визначенні В. Винниченка.

Певно, насправді В. Винниченко застосовував більш синтетичний і універсальний критерій періодизації — головна соціальна верства, яка визначала в той чи інший відтинок часу суспільний поступ, плюс керівна сила визвольного руху. Тому-то врешті-решт періодизація В. Винниченка (за винятком хіба що до певної міри суперечливої четвертої доби) дуже сутнісна і переконлива. Її основні елементи надійно, міцно ввійшли в історіографічний доробок української науки. Щоправда, значно складнішим виглядає варіант дрібнішого хронологічного розподілу революційного процесу, до якого вдається В. Винниченко. А саме він вибуловує сюжет хоч і в часовій послідовності, однак перелю-

сім за законами публіцистичного жанру. Тому й достеменно науковий критичний аналіз такого варіанту вибудови сюжету був би недоречним, не виправданим, хоч у ряді випадків грані історичний вододіл як точки найбільших напруг чи ж то драматичних зламів ставали природними орієнтирами і для художника В. Винниченка.

Непросто оцінити варіант періодизації української революції, запропонований П. Христюком. Автор у заголовку книги "Замітки і матеріали до історії української революції" (Т. I—IV. — Прага, 1921) хронологічно позначив 1917—1920 рр., але насправді розглядає події лише до осені 1919 р.

Якщо йти за темами, які, очевидно, задумувались П. Христюком як сюжети про логічно завершені, якісно відмінні одна від одної частини відтворюваного процесу революції, то тоді окреслюються такі хронологічні рамки:

том перший — березень — серпень 1917 р.;

том другий — серпень 1917 — кінець квітня 1918 р.;

том третій — кінець квітня — середина грудня 1918 р.;

том четвертий — грудень 1918 р. — листопад 1919 р.

Таким чином, спеціально не оговорюючи, автор створює дещо відмінне від винниченкового бачення характерних періодів у розвитку української революції.

По-перше, він розбиває на дві частини період, який В. Винниченко позначив як "доба Центральної Ради". По-друге, П. Христюк не робить такої ж операції щодо часу, коли після гетьмашини було відновлено Українську Народну Республіку і, на думку В. Винниченка, існували підстави для того, щоб визначити два якісних хронологічних відтинки для 1) власне "доби Директорії" і 2) "доби Отаманщини".

Загалом складається враження, що автор задумував по-справжньому панорамний твір, але не зовсім розрахував сили, в процесі його написання як би "видихнувся", втомився і завершував працю зовсім в іншому моральному настрої, аніж починав її. На доказ такого міркування можна послатись не лише на повноту, широту, глибину висвітлення тих чи інших періодів, а й на застосування інструментарію періодизації як дослідницького прийому, методу.

Так, в першому томі П. Христюк розглядає два історичні періоди відповідно у двох частинах книжки — національно-культурний період української революції (березень — перша декада квітня 1917 р.) і період національно-політичної боротьби (від Українського національного конгресу до середини серпня 1917 р.). Напевне, для такого варіанту є цілком логічними підстави, існує, врешті, в основі і власний критерій (рівень осягнення масами національних інтересів у революції і найзагальніша характеристика змісту боротьби за реалізацію цих інтересів). Та в другому томі Попередній критерій нібито забувається, його заступає уже інший підхід. Том складається теж з двох частин: 1) "На шляху до селянсько-робітничої державності" і 2) "Трагедія української революції". Щодо логіки хронологічного означення частин виникають сумніви. Частина перша охоплює період з середини серпня до кінця листопада 1917 р. Обидві грані тут, як мінімум, необгрунтовано, вони незрозумілі. Неясно, чому процес розпочато в серпні. До речі, щодо змісту автор тут відходить від періодизації власне української революції, зважаючи більше на загальноросійській революційний процес. Такий же закид можна зробити і щодо завершальної грані.

Варто зауважити й те, що початкова межа — середина серпня 1917 р. — нібито впливає із завершення попереднього періоду національно-політичної боротьби, основним змістом якого є досягнення національно-територіальної автономії в федеративній російській республіці. Як відомо, реалізація цих завдань не була вичерпана означеним періодом.

У другій частині другого тому "Трагедія української революції (Війна з Савітською Росією. Німецька "допомога")" поряд з винятково хронологічним розподілом матеріалу П. Христюк намагається застосувати і проблемний принцип (розділи "Соціально-економічна політика та законодавство Української Центральної Ради під час війни з Московщиною", "Конституція УНР"). А в наступних двох томах "Записок і матеріалів до історії української революції" таке комбінування принципів взято за взірць. До того ж зникає поділ матеріалу на частини, єдиною структурною одиницею стають розділи. І якщо в третьому тому, повністю присвяченому періоду Гетьманщини, це не призводить до неузгоджень із запропонованими хронологічними рамками, то в четвертому нечіткості та розпливчастість проглядають дедалі наочніше. Безперечно, і для П. Христюка революційні процеси після ліквідації гетьманщини залишилися і далі порівняно мало вивченими.

Як будь-який автор, здатний на справді власний погляд щодо наукових проблем, на оригінальні методи аналізу історичного процесу, запропонував свою періодизацію української революції і М. Шаповал.

У книзі "Велика революція і українська визвольна програма" він визначив сім періодів "революції на Україні":

перший — доба Російського Тимчасового уряду і Української Центральної Ради;

другий — доба УНР (і УЦ Ради);

третій — доба Німецької окупації — (УЦ Рада і Гетьманщина);

четвертий — доба УНР — Директорія;

п'ятий — доба Петлюрівщини і Двоєвладдя;

шостий — доба Польської окупації;

сьомий — доба Московської більшовицької окупації<sup>6</sup>.

Роз'яснюючи сутність свого підходу, застосованих критеріїв, М. Шаповал пише: "Розуміється, цей поділ не може бути цілком задовольняючий. Прикметою взято ту чи іншу політичну владу. Треба знати, що в кожному періоді є різні доби, в залежності від політики влади чи ролі тієї або іншої суспільної групи. Але для нас буде корисна наведена схема тому, що вона так чи інакше наглядно представляє політичну роль українства і його ворогів"<sup>7</sup>.

Зазначено, що таку точку зору характеризує спроба поєднання стнів політичної організації українського суспільства із зовнішнім фактором ("ворога" — Тимчасовий уряд, німецька, польська, московська окупації тощо), безумовно, вона заслуговує на увагу. Інша річ, що авторові не завжди вдається послідовно дотримуватися одного критерію для створення стрункої схеми. Як наслідок, постає аж три періоди доби Центральної Ради; в третьому періоді під загальним зовнішнім чинником (німецька окупація) об'єднано два несумісних внутрішніх чинники (Центральна Рада і Гетьманщина), один з найсуттєвіших зовнішніх чинників (Радянська Росія) вперше виринає в схемі аж у сьомому періоді — після доби польської окупації.

Щодо практичної реалізації запропонованого варіанта періодизації, то тут теж не вдалося уникнути певних логічних відхилень та хронологічних неузгоджень.

У історичній частині праці "Велика революція і українська визвольна програма" М. Шаповал своєрідно вибудував розвиток подій 1917—1920 рр.

Після з'ясування причин революції йде розділ "З небуття до оповіщення Української Народної Республіки", а за ним "Перша війна більшовиків проти України". Якщо щодо першого й логіка, й хронологія не викликають заперечень (хоч зовнішній фактор тут і відсутній), то другий викликає запитання: коли можна вважати взаємини між Україною та Росією як стан війни і чи відповідає назва запропонованого періоду сутнісним процесам, що розвивалися в Україні?

Наступний розділ сформульовано "Німецьке військо на Україні", фабула якого така: "Другий уряд УНР. Житомирська доба Ц. Ради. Прихід німців. Гетьмансько-Німецький режим. Населення проти режиму. Україн. Націон. Союз. Підготовка повстання проти гетьманщини. Директорія і повстання. Відновлення УН Республіки. Революційний уряд другої Республіки. Трудовий Конгрес України. Соборна Україна".

Звичайно, впадає в око, що назва розділу не покриває ні за хронологією, ні за змістом всі ті події, явища, які автор вирішив розкрити у даному разі. Але, очевидно, формальної логіки тут недостатньо. М. Шаповал явно вважає непотрібним йти за перебігом подій у краї, віддаючи їм приблизно однакове (пропорційне) місце у книзі. Адже праця присвячена історії української революції (а не України в цілому), в яку контрреволюційні процеси гетьманства П. Скоропадського зовсім "не вписуються". Тому вони "обрамлені" розповіддю про події, пов'язані з діяльністю Центральної Ради в останні місяці її існування (січень — квітень 1918 р.) і Директорії (листопад 1918 — січень 1919 рр.).

І далі, орієнтуючись на критерії, зовнішні щодо української революції (так принаймні вважає автор), він стикається з певними труднощами у кваліфікації і хронологічному розмежуванні на якісній основі наступних суперечливих процесів: "Друга війна большевиків проти України" і "Війна проти большевиків і Добровольчої Армії".

Є своя логіка в тому, що автор подає окремим розділом аналіз подій під назвою "Кінець Директорії і Петлюрівщина", хоч вважати таким же вмотивованим, що вичерпує головний зміст тогочасних процесів, введення наступних розділів — "Польсько-петлюрівський союз" і "Польсько-петлюрівський похід на Україну" — навряд чи можна.

До недосконалості періодизації української революції у книзі М. Шаповала слід віднести і те, що завершивши, по суті, аналіз революційних процесів 1917—1920 рр. у їх багатобарві, у переплетенні всіх найголовніших їх проявів, дослідник вирізняє спеціальну частину "Доба брехні, терору і здирства (Большевизм на Україні)", де знову (хоч і почасти) змушений повертатись до розглядуваних раніше подій. У цілому ж ця частина — скоріше політологічний зріз ситуації в Україні (значною мірою в Радянській Росії, СРСР) після 1921 р. — тобто вже після завершення української революції.

Побіжно, хоча б, слід зазначити, що М. Шаповал прагнув паралельно з розвитком революції в Україні (в її кордонах 1917—1918 рр.) подати огляд процесів на всіх етнічно-українських територіях. Це зумовило написання таких розділів: "Революція на Кубані", "Революційна доба в Галичині", "Події в Бессарабії". З'явилися справді короткі нотатки, в яких автор здебільшого вдається до хронологічної характеристики подій в регіонах, за весь час — з 1917 р. по 1920 р. — без спеціальної їх періодизації<sup>8</sup>.

Хоч Д. Дорошенко працював над книгою "Історія України. 1917—1923 рр." аж наприкінці 20-х років<sup>9</sup>, не помітно, щоб він якоюсь мірою просунувся вперед щодо періодизації історії української революції порівняно зі своїми попередниками. Щоправда, часова дистанція створювала сприятливі умови для того, аби визначити завершальну межу революції. І Д. Дорошенко дійсно зробив це, хронологічно позначивши книгу — 1917—1923 рр. У передмові до другого тому, що вийшов раніше за перший і має назву "Ілюстрована історія України", є й досить лагідне, проте, водночас, не зовсім переконливе обґрунтування: "Книга, яка оце виходить у світ, складає тільки частину задуманої мною ширшої праці — історії наших визвольних змагань до відбудови власної державності на українських землях з початку 1917 р. і до весни року 1923, коли ці змагання — віримо, лише на деякий час — були через несприятливі політичні умови усунуті з поля міжнародних відносин"<sup>10</sup>.



Третій том книги (а можливо, наступні томи) так і не побачив світу, тому й не відомо, якою автор бачив періодизацію всього процесу революції, чому він продовжував її до 1923 року. Зрештою, в мемуарному чотиритомнику "Мої спомини про недавнє минуле" (т. I — Галицька Руїна, т. II — 3 початків відродження української державності, т. III — Доба Гетьманщини) період після падіння режиму П. Скоропадського має таку назву: "Під Директорією. На чужині. 1919—1920". Впадає у вічі і те, що спомини завершуються 1920 р., і те, що початкова межа доби Директорії не відповідає ні часу оформлення цієї державної інституції (13 листопада 1918 р.), ні навіть зайняття повстанцями Києва (14 грудня 1918 р.).

У випущених томах "Історії України" поділ матеріалу виглядає не до кінця вмотивованим, дещо навіть довільним.

Перший том, який, як і у В. Винниченка, названо "Доба Центральної Ради", завершується відступом з Києва радянських військ на початку березня 1918 р., поверненням до столиці Центральної Ради, а другий, відповідно, відкривається відтворенням тих подій. Звісно, що майже два повних місяці доба Центральної Ради ще тривала, а початок березня 1918 р. ніяк не може бути суттєвою якісною віхою в історії української революції чи тієї ж Центральної Ради.

Добу Центральної Ради Д. Дорошенко подає через дванадцять послідовних моментів. Окрім розділу, що передує власне історії революції ("Українство в часі світової війни"), він відтворює революційний процес в Україні за схемою:

— Український національний рух в перших місяцях революції. Заснування Центральної Ради у Києві.

— Організація Центральної Ради та її перші кроки на шляху до здобуття автономії України.

— Порозуміння з революційною демократією меншостей і з Тимчасовим Правительством. Центральна Рада стає визнаний органом вищої влади на Україні.

— Генеральний Секретаріат автономії України. Перший міністерський кризис. Затвердження Генерального Секретаріату Тимчасовим Правительством.

— Генеральний Секретаріат при владі. Нові політичні заколоти. Поширення анархії в краї. Знову конфлікт з петербурзьким урядом.

— Упадок. Тимчасового Правительства. Боротьба за владу на Україні. Проголошення 3-го Універсалу.

— Українська Народна Республіка і відгуки її проголошення. Боротьба з внутрішніми ворогами.

— Ультиматум Ради Народних Комісарів. Війна з більшовиками. Початок переговорів про мир з центральними державами. Відносини з представниками Антанти. Чехословаки на Україні. Законодавча діяльність українського уряду.

— Проголошення самостійності Української Народної Республіки. Закон про національно-персональну автономію.

— Наступ більшовиків на Україну і боротьба за Київ. Центральна Рада і Уряд покидають столицю.

— Берестейські переговори і мир.

— Український уряд і Центральна Рада на Волині. Похід на Київ і увільнення його від більшовиків.

Як видно, Д. Дорошенко, якщо і не з абсолютною послідовністю, все ж зробив спробу в хронологічній розповіді акцентувати увагу на двох головних напрямках. Перший — це якісні зміни у Центральній Раді, її стані, подіях, які було безпосередньо пов'язано з її діяльністю. Другий — у цій діяльності увага концентрується передусім на державотворчих зусиллях.

Крім того, вважав за потрібне окремо, в проблемному плані розглянути важливі напрями діяльності Ради, а також аспекти української революції:

— Український військовий рух і організація збройної сили.

— Українське шкільництво й культурно-просвітня праця в першому році революції.

— Український церковний рух в 1917 році.

Означені сюжети дуже змістовні, цікаві. Вони аналізують унікальний матеріал. Однак структурної стрункості праці це не надає. Навпаки, виникло чимало повторів і не лише смислових, а й фактологічних.

Виправданішим і таким, що не входить ні в які суперечності із загальною логікою і побудовою книги, є розділ "Окуповані частини Галичини й Буковини в 1917 році". Другий же том взагалі побудовано переважно за проблемним принципом. Тут лише початкові розділи та завершальний (до втечі гетьмана П. Скоропадського з Києва 14 грудня 1918 р.) якоюсь мірою пов'язано хронологією подій. Інші ж присвячено висвітленню різноманітних аспектів діяльності гетьманської держави. Деякі з них подають матеріал відповідно до тогочасного розвитку подій, в інших потреба аналізу, узагальнень призвели до деяких суттєвих відхилень від хронологічної послідовності. І ніякої спроби систематизації матеріалу за допомогою періодизації не простежується.

Таким чином, до середини 30-х рр. спільними зусиллями таких активних політичних діячів і талановитих вчених, публіцистів, як М. Грушевський, В. Винниченко, П. Христюк, М. Паповал, Д. Дорошенко, було закладено міцний історіографічний фундамент вивчення досвіду української революції, частиною і водночас переконливою ілюстрацією чого став доробок щодо періодизації складних суперечливих подій 1917—1920 рр.

Інші автори, які працювали паралельно і видали разом велетенську кількість праць про українську революцію або ж використовували вже набуте, або ж пропонували варіанти періодизацій, що за глибиною осягнення досліджуваного періоду і логікою його хронологічного поділу безперечно поступалися вищеаналізованим.

Прикладом цього може бути брошура А. Золотарьова "З історії Української Центральної Ради", в якій сказано: "Час панування першої ЦР (мабуть, автор мав тут на увазі першу українську владу. — *Авт.*) розпадається на три доби: від квітня до серпня — медовий місяць визвольного націоналізму під прапором юної революції. Від серпня до листопада — доба підготування жорстокої боротьби з російською революцією і систематичного відокремлення України від Росії. Від листопада до січня — доба цілковитої самостійності і одвертої війни з Радянською владою Росії"<sup>11</sup>.

На жаль, відсутність в Україні повного комплексу видання О. Доценка "Літопис української революції. Матеріали і документи до історії Української революції 1917—1922" (у книгосховищах Києва зберігаються лише кн. 4 т. II та кн. 5 т. III (К. — Львів, 1923—1924) не дає змоги проаналізувати тут сутність застосованої автором періодизації.

Праці ж мемуарного характеру здебільшого відтворювали події, зважаючи, передусім, на участь в них того чи іншого автора, а тому виявлялися дуже ураженими суб'єктивізмом і неспроможними як зразки наукової періодизації. Це стосується навіть тих творів, автори яких прагнули ввести до них досить значні за обсягом елементи дослідницького змісту. Досить посплатися при цьому на тритомник І. Мазепи "Україна в огні й бурі революції. 1917—1921". (Прага, 1942).

Автор у першому томі книжки у такий спосіб веде крупний хронологічний поділ відтворених подій "Два роки революції на Катеринославщині" (включаючи добу Центральної Ради, добу Гетьманщини і від-

новлення радянської влади — "друга московсько-большевицька окупація України"); "Доба Директорії (січень — березень 1919)"; "Рівенська доба (квітень — травень 1919 р.)". Ясно, що спроби віднайти якийсь синтетичний, об'єктивний критерій тут просто не було.

Не меншою мірою таку оцінку можна поширити і на два наступні томи, що їх автор сам позначив так: "Кам'янецька доба і Зимовий похід — до травня 1920 р." та "Польсько-український союз і кінець збройних змагань Української Народної Республіки — до листопада 1921 р."

Більшою чи меншою мірою ставлення до проблем періодизації української революції притаманне й іншим мемуарним творам, незалежно від часу їх появи. Яскравий приклад тут — спогади М. Ковалевського "При джерелах боротьби" (Інсбрук, 1960) та І. Майстренка "Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні" (Едмонтон, 1985).

Суттєвим імпульсом до розв'язання проблеми періодизації української революції стала підготовка уже після другої світової війни "Енциклопедії українознавства" (Мюнхен, 1949—1952). В загальній частині розділу шостого "Історія" є окрема глава (дев'ята) "Відновлення Української Держави 1917—1920 рр." Вона складається з п'яти хронологічних сюжетів: "Доба Центральної Ради", "Доба Гетьманщини" (автор — О. Шульгин), "Доба Директорії" (автор — П. Феденко), "ЗУНР (ЗОУНР) в 1918—23 рр." (автори — С. Витвицький і С. Баран), "Українсько-польська війна в Галичині" (автор — О. Горбач) і оглядового додатку "Кубань" (автор — В. Іваніс)<sup>12</sup>.

Таким чином, щодо подій 1917—1920 рр. в Наддніпрянській Україні застосовано досить простий і, на перший погляд, настільки ж ефективний критерій: форму запроваджуваної державності. (Таким же, по суті, є підхід і в розділі "Право", де розглядається державний устрій Української Держави в 1917—1920 рр. (автор — М. Стахів) ^). Ця простота і певна чіткість, звичайно ж, імпонують, хоч на універсалізм претендувати явно не можуть.

По-перше, сутність багатопланового і багатогранного процесу досліджуваного відтинку історії зводиться до одного з виборюваних напрямів, одного із завдань української революції — відновлення державності (до речі, застосований термін — "Відродження Української Держави" у даному разі не зовсім вдалий, адже "Українська Держава" — це й офіційна назва України, однак у конкретних хронологічних межах — за гетьманування П. Скоропадського).

По-друге, періодизація здійснюється щодо чотирьох із п'яти тогочасних державницьких форм: УНР доби Центральної Ради і Директорії, Української Держави П. Скоропадського, ЗУНР. Щодо радянської форми державності, то вона просто оминається як самоцінний або рівнозначний об'єкт дослідження і привертає увагу лише в тому разі, коли її протиборство зі згаданими формами державності досягло найгостріших проявів.

Внутрішня періодизація доби Центральної Ради теж заснована здебільшого на державотворчому критерії. Якщо полишати за дужками деякі проблемні сюжети: "Партії", "Станові з'їзди", "Укр. військовий рух", "Організація укр. війська", "Політика супроти західних держав" тощо, хронологічні частини мають таку послідовність: "Україна і рос. революція" (здебільшого йдеться про причини і саму Лютневу революцію та участь у петроградських подіях українців); "Організація укр. сил" (від створення Центральної Ради до Українського з'їзду 6—8 квітня 1917 р.); "Українсько-російські стосунки до I Універсалу"; "Від I до II Універсалу"; "Від II до III Універсалу"; "Становище в листопаді 1917 р. III Універсал"; "Українсько-російська війна" (з перших днів грудня 1917 р. до кінця квітня 1918 р.); "IV Універсал і ін. законодавчі

акти" (січень — березень 1918 р.); "Берестейський мир" (січень 1918 р.); "Конфлікт між Центральною Радою й німцями" (березень — 29 квітня 1918 р.).

Неважко помітити, що як тільки автор (О. Шульгин) змушений був відійти від обраного принципу — кроки по шляху відновлення національної державності, (починаючи з підрозділу "Становище в листопаді. ШІ Універсал", періодизація стала відразу нечіткою, виявилися своєрідні "збої". Нерідко складається враження, що власне періодизацію не було завершено, про неї начебто "забули", маючи на меті просто передати зміст стрижньових подій в Україні восени 1917 — навесні 1918 рр.

У словниковій частині "Енциклопедії українознавства", що виходила уже в Сарселі (Париж) в 1955—1984 рр., у етапі "Українська Центральна Рада" (автор — А- Жуковський) події викладаються у хронологічній послідовності без спроби вирізнити якісні періоди у діяльності керівного органу української революції<sup>14</sup>.

У емігрантській післявоєнній літературі паралельно з посиленням двоборства з радянською історіографією активізувалася критика праць перших істориків української революції. Під особливо щільний вогонь потрапляли передусім соціалістичні уподобання та автономістсько-федералістські орієнтації колишніх лідерів Української Народної Республіки. Віддзеркаленням такої тенденції стала велика за обсягом книжка Р. Млиновецького "Нариси з історії українських визвольних змагань 1917—1918 рр. (про що "історія мовчить")". Перше її видання було здійснено в 1961 р., а друге — в 1970 р. Можливо, про книгу Р. Млиновецького й не варто було б згадувати, — такою вона є безпорадною і навряд чи взагалі може претендувати на науково-дослідницький рівень. Однак нині її посилено прагнуть зробити історіографічним явищем (чи хоча б фактом), вдавшись до перевидання у Львівському видавництві "Камінь" 1994 р.

Для Р. Млиновецького періодизація — далеко не інструмент наукового пізнання і не історіографічна проблема. Відверто нехтуючи нею, автор над усе прагне до нав'язування читачеві за будь-яку ціну власних фантазій і "викриття" неспроможності поглядів, які розбіжні щодо позицій одіозного представника войовничого самостійництва.

Однак більшість дослідників історії української революції і далі йшли шляхом, що визначився ще на початку 20-х років. Свідчення тому — двотомник Наталії Полонської-Василенко "Історія України", що побачив світ у Мюнхені 1972—1976 рр. У другому томі події 1917—1920 рр. виокремлено у розділ "Українська самостійна держава" (назва явно не всеохоплююча. — В. С), який поділено на такі складові: "Центральна Рада", "Гетьманська доба", "Україна в добі Директорії".

Перша складова, у свою чергу, підрозділена на наступні хронологічні сюжети: "Організація Центральної Ради. — Боротьба за впливи. — Жовтневий переворот та його відгомін в Україні. — Зовнішня політика України. Берестейський договір. — Україна після Берестейського договору"<sup>15</sup>.

Однак фактом залишається і те, що поряд з фундаментальними підходами до періодизації революційних подій в Україні в 1917—1920 рр. раз-у-раз з'являлися і малозрозумілі відходи від них.

Так, у книзі О. Субтельного "Україна: історія" (Торонто, 1988; кілька виданнями вона вийшла в 1991—1994 рр. в Україні) матеріал періоду згруповано у двох структурних підрозділах: "Війна і революція" (1914 р. — кінець квітня 1918 р.) і "Українська революція" (травень 1918—1920 рр.).

У першій структурній одиниці зосереджено увагу на таких проблемах: "Україна в I світовій війні"; "Російські революції" (неясно, чому застосовано множинну форму); "Революція на Україні" (від створення Централь-

ної Ради до осені 1917 р.); "Більшовицький переворот і Центральна Рада", "Інтервенція більшовиків на Україні", "Угода в Брест-Литовську".

Надзвичайно суперечливими є тлумачення О. Субтельного етапу української революції: "Гетьманщина — Анархія — Директорія — Боротьба на Заході — Дипломатична діяльність ЗУНР — Розв'язка — Білі — Союз Петлори з Польщею — Перемога більшовиків".

Навряд чи така схема взагалі підлягає науковій критиці, незважаючи на широку популяризацію праці О. Субтельного в новій Україні.

Певно, можна вважати, що на державотворчому зрізі досягнення діаспорних вчених і публіцистів у вивченні історії України 1917—1920 рр. було закумульовано в праці І. Нагаєвського "Історія Української держави двадцятого століття", що з'явилася у Римі 1989 р. У 1993 р. вона була перевидана в Києві видавництвом "Український письменник".

До певної межі автор іде за практично усталеною уже періодизацією: "Українська Республіка в часи Центральної Ради" (березень 1917 — 29 квітня 1918 рр.); "Українська гетьманська держава" (кінець квітня — 14 грудня 1918 р.); "Українська Народна Республіка в період Директорії" (14 грудня 1918 р. — 29 квітня 1919 р.).

Щоправда, безперервність досліджуваного процесу порушується І. Нагаєвським, коли він після розділу про гетьманську Державу вводить розділ-сюжет "Західна Українська Народна Республіка" (жовтень 1917 р. — липень 1919 р.). Однак, перш ніж критично поставитись до такого підходу, варто, певно, збагнути загальну логіку автора. А вона полягає в тому, що з часу злуки українських земель і історію української революції у всіх її проявах (і позитивних, і негативних), і взагалі історію України варто досліджувати у нових кордонах, а не на принципах звичних уже паралелей для двох районів. Це вилосило у спробу сконцентрувати всі подальші події в одному розділі "Соборним фронтом на Київ" (з липня 1919 р. до кінця 1920 р.), тобто — від переходу Української Галицької армії через Збруч і до останнього зимового походу.

Щоправда, розділ виявився дуже схематичним, багато важливих подій не включено до нього. Не охоплено тут і діяльності України на міжнародній арені, боротьбу за Холмщину і Підляшшя, відсутній аналіз духовного і культурного життя, чому присвячено окремі структурні підрозділи.

Однак було б, мабуть, необачним у зв'язку з відзначеним відхиляти і саму ідею І. Нагаєвського щодо групування матеріалу на пізніх етапах революції. Напевне, її варто застосувати і на більш ранніх стадіях. На жаль, автор цього не робить, виокремлюючи не так якісні періоди в діяльності Центральної Ради, як безпосередньо фіксує чергові кроки державотворення (створення Ради — Національний конгрес — Універсали — війну з РНК — Берестейський мир).

Із загостренням кризи радянської політичної системи, наростанням внутрішньої нестабільності радянської федерації почав зростати інтерес фахівців УРСР до історії визвольної боротьби українського народу, особливо на таких переломних, доленосних етапах, як доба революції 1917—1920 рр.

У 1990 р. вийшла брошура Д. Б. Яневського "Українська Центральна Рада: перші кроки до національної державності (березень — листопад 1917 р.)". Мабуть, за багато років і десятиліть це було перше видання в Україні, в якому не поставлено завдання розв'язати Центральну Раду як буржуазно-націоналістичну організацію, а, замість того, планувалося розкрити державотворчі зусилля керівного органу, основного чинника української революції. Такою метою було зумовлено і потребу окремої періодизації Центральної Ради.

Д. Б. Яневський поділив досліджуваний відтинок історії (на жаль, брошура обмежується прийняттям Третього Універсалу, тобто листопадом 1917 р.) на шість періодів-етапів.

Перший — від заснування Центральної Ради до Українського з'їзду 6—8 квітня 1917 р. У цей період організація залишалася київською, міською.

Другий — з десятих чисел квітня до середини травня 1917 р. Центральна Рада перетворюється на загальнонаціональний представницький орган, визначає у найзагальніших рисах програму подальшого руху.

Третій — із середини травня до початку червня 1917 р. Це час дальшого розширення складу Ради, зміцнення її бази і перших контактів з Тимчасовим урядом як на приватному, так і на офіційному рівні.

Четвертий — з 1 червня до 3 вересня 1917 р. Центральна Рада переходить до самочинного запровадження основ автономного ладу в Україні, створює орган виконавчої влади — Генеральний Секретаріат, який після визнання Тимчасовим урядом і урядової кризи приступає до практичних дій.

П'ятий — з 3 вересня 1917 р. до кінця жовтня 1917 р. У цей час відбувається активізація діяльності створених державних інституцій, пожвавлення контактів з представниками інших "недержавних" народів.

Шостий — з жовтневих подій у Києві до проголошення Української Народної Республіки 7 листопада 1917 р. Це завершальна стадія початкового періоду формування української державності.

Обраний Д. Б. Яневським критерій — ступінь самоорганізації Центральної Ради і масштаби її діяльності, — звичайно, доцільний для періодизації історії розвитку керівного органу українського руху, але явно недостатній стосовно періодизації досвіду національно-демократичної революції в цілому — як значно ширшого, багатшого змістом і проявами суспільного явища.

Прикметою наступних років стала увага до подій 1917—1920 рр. не лише істориків, а й представників інших галузей суспільствознавства. Прикладом тут може бути книга О. П. Копиленка "Сто днів" Центральної Ради" (К., 1992 р.). Юрист за фахом, автор досліджує передусім правові аспекти становлення національної державності, а як історик української державності зосереджується на чотирьох основних, як на його думку, етапах.

Перший — розпочався заявою Центральної Ради про початок своєї діяльності і завершився на початку червня 1917 р. ухвалою видати Перший Універсал.

Другий етап розпочинається оприлюдненням Першого Універсалу (10 червня) і завершується оголошенням про взяття Центральною Радою всієї повноти влади в Україні (3 листопада 1917 р.).

Третій етап охоплює події від правового оформлення українського повновладдя в "неповній" (тобто автономній) державі, оголошення III Універсалу (7 листопада 1917 р.) до проголошення IV Універсалом самостійної, "повної" держави в Україні (12 січня 1918 р.).

Четвертий етап тривав від часу схвалення IV Універсалу до прийняття Конституції УНР (29 квітня 1918 р.).

Запропонованому варіанту періодизації не відмовиш у логічності і послідовності. І він досить доцільний для того, щоб уявити процес народстання державотворчих зусиль Центральної Ради, її кроків щодо формування в Україні правового суспільства. Міцним фундаментом для автора тут стали праці М. Грушевського, з яких взято аргументацію і для визначення найістотніших етапів державотворення.

Однак знову доводиться констатувати (як це зроблено щодо "Енциклопедії українознавства"), що виправдану для з'ясування одного з напрямів тогочасного досвіду розглядувану модель не можна ефективно застосувати як інструмент надійного пізнання всього багатоаспектного процесу. І сам О. Л. Копиленко, по суті, змушений це підтвердити, виклавши свої погляди на періодизацію доби Центральної Ради

в одному розділі "Від національного центру до суверенної держави" (с. 76—116), а структуру книги в цілому вибудовуючи за іншими принципами, які відходять від обраної схеми, а то й входять з нею у певну суперечність.

Одним із прикладів досить довільного поводження із періодизацією доби Центральної Ради є книга Ю. Павленка і Н. Храмова "Українська державність у 1917—1919 рр. (історико-генетичний аналіз) (К., 1995).

Розділ книги, що привертає увагу у світлі порушеної проблеми, названо "Становлення української державності: Центральна Рада та Українська Народна Республіка". А поділ матеріалу набув такого вигляду: "Створення Центральної Ради як органу державного самоврядування України" (березень — початок вересня 1917 р.); "Утворення Української Народної Республіки та початок війни з більшовіками" (початок вересня 1917 р. — початок 1918 р.); "Українська Народна Республіка та більшовицька агресія на початку 1918 р. Брестська угода та прихід в Україну німецьких і австро-угорських військ" (грудень 1917 р. — початок травня 1918 р.); "Український уряд та німецька політика у березні — квітні 1918 р. Криза УНР" (хронологічні рамки означено самими авторами).

Чи варто доводити, що за винятком останнього часового відтинку, який має цілком визначене змістовне навантаження, чим і зумовлюється його виокремлення щодо інших етапів запропонованої схеми виникає безліч питань, переконливої відповіді на які одержати просто неможливо?

Трапляються аж занадто спрощені варіанти періодизації досліджуваних фахівцями процесів у 1917—1920 рр. Так, Т. І. Ківшар пропонує "книжковий рух" в Україні (книгодрукування) в 1917—1918 рр. вивчати за часовими відтинками між прийняттям Універсалів Центральної Ради. Штучність надуманість, нереалістичність обраного підходу абсолютно очевидні<sup>16</sup>.

Слід наголосити на збірникові "Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах", перший том якого вийшов у Києві в 1996 р. Його цінність самоочевидна (рецензія в УДЖ, 1996, № 6), хоч можна висловити жаль з приводу того, що укладачі вирішили не вдаватись до поділу матеріалів на якісні періоди у розвитку і діяльності Центральної Ради. Всі документи розташовано у суворій, хронологічній послідовності. Однак виникає запитання, чому перший том завершується 9 грудня 1917 р. Якихось суттєвих причин для такого поділу явно немає, фактори ж суто технічного характеру навряд чи повинні були взяти гору над принципово-науковими.

Паралельно із пошуком дослідниками наукових варіантів періодизації української революції, її першого етапу зі введенням відповідної теми до навчальних курсів (як шкільних, так і вузівських) та ж сама проблема періодизації постала і перед популяризаторами наукових знань — авторами підручників. Звісно, для навчального процесу вона має своє значення і мусила розв'язуватись якомога оперативніше. Мабуть, остання обставина не лише позитивно позначалась на запропонованих схемах. У підручнику (точніше — у "матеріалах до підручника", як визначились автори) "Історія України" для 10—11 класів середньої школи (автори — М. В. Коваль, С. В. Кульчицький, Ю. О. Курносов, видавництво "Райдуга". — К., 1992 р.) окремого розділу про українську революцію ще немає. Період 1917—1920 рр. охоплюють розділи: "Утворення УНР. Центральна Рада"; "Українська Держава Павла Скоропадського"; "Відродження УНР. Директорія"; "Утвердження УСРР. Боротьба петлюрівських і радянських військ з денікінцями"; "Становище в УСРР 1920 р. Радянсько-польська війна".

Відразу видно, що це, так би мовити, перехідний варіант, спроба "біметалічно" сполучити традиційні схеми радянського часу із певними

кроками від них. Тому й кінцевий підсумок виглядає непереконаливим і в цілому практично непридатним для періодизації української революції як такої.

Однак відносно доби Центральної Ради, як на наш погляд, можна, поряд з відзначенням деяких вад, говорити і про доцільність обраного підходу. Мабуть, у даному разі не так уже важливо "докопатися" до того, чим породжено, на перший погляд, еkleктичний варіант: недостатньо сміливим розривом із традиційними підходами чи спробою хоча б у межах лише 1917 — весни 1918 рр. знайти універсальну, всеохоплюючу схему.

На відміну від діаспорних вчених (хоч їх вплив явний, а на працювання активно залучаються до підручника), у цьому виданні проглядає спроба не відсахуватись від загальноросійських процесів, їхніх проявів в Україні, а сполучити їх з розвитком специфічно-національних подій.

У параграфі "Виникнення Центральної Ради" (хронологічно — це події до Українського національного конгресу) визначено і "ліхтарики" (підрозділи) про утворення місцевих органів влади Тимчасового уряду, про створення Рад робітничих і солдатських депутатів. У другому параграфі "Проголошення автономії України" (середина квітня — середина червня 1917 р.) схожих "вкраплень", за винятком сюжету про переговори української делегації у Петрограді, немає.

Загальноросійські події і пов'язані з ними процеси в Україні досить предметно відтворено і в параграфі третьому "Перші елементи української державності" (друга половина червня — середина вересня 1917 р.). Тут аналізуються і липнева політична криза, і загальнонаціональна криза, що склалася в Росії на осінь 1917 р.

В окремому параграфі розглянуто події стисло за часом, але надзвичайно важливого історичного відтинку "Проголошення Української Народної Республіки" (кінець жовтня — перша декада листопада 1917 р.).

Підсумковий, п'ятий параграф "Війна УНР з радянською Росією" (середина листопада 1917 р. — кінець січня 1918 р.) складається з послідовно-хронологічних сюжетів "Боротьба за владу в Україні" (до початку грудня 1917 р.); "Ультиматум Раднаркому"; "Утворення радянської УНР"; "Проголошення незалежності УНР"; "Наступ радянських військ"; "Мирні переговори у Бресті-Литовську".

Впадає в око те, що значний історичний відтинок часу доби Центральної Ради (лютий — кінець квітня 1918 р.) автори підручника долучили до наступного розділу "Українська держава Павла Скоропадського", що могло б мати місце в окремій праці, але навряд чи є вмотивованим у наскрізній.

У шкільному підручнику для 10 класу "Новітня історія України". Частина перша (1917—1945), випущеному київським видавництвом "Генеза" у 1994 р., автор Ф. Г. Турченко зробив спробу піти далі попередників, але зробив це далеко не у всьому переконливо і бездоганно. Принаймні, щодо запропонованого варіанта періодизації подій в Україні в 1,917—1920 рр.

Весь згаданий період автор поділяє надвоє — "Українська національно-демократична революція" і "Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918—1920 рр.)". Звичайно, шукати в шкільному підручнику обґрунтування кінцевої грані української революції — справа безнадійна. Однак і погодитися з автором, що українська національно-демократична революція "хронологічно охоплює події, які відбувалися з весни 1917 р. по 9 січня 1918 р."<sup>17</sup>, ніяк не можна.

Потенціал української революції не було вичерпано ні 9 січня 1918 р., ні 29 квітня 1918 р. з ліквідацією Центральної Ради. Всі наступні події боротьби з гетьманським режимом П. Скоропадського, повстання і



відновлення УНР під проводом Директорії, війна відразу на кілька фронтів у 1919—1920 рр. переконливо свідчать, що процес, започаткований у 1917 р., продовжувався і переривати його 9 січня 1918 р. немає жодних підстав.

Своєрідною варіацією помилкових уявлень Ф. Г. Турченка є й книга П. С. Федоришина "Преса і українська державність" (1917—1926), що вийшла в Тернополі в 1996 р. Як і в кандидатській дисертації "Українська журналістика періоду національно-визвольних змагань 1917—1920 рр.", що захищена того ж року, автор поділяє досліджувану епоху на два періоди: доба Центральної Ради і доба "антиукраїнської збройної інтервенції".

Ясно, що якогось надійного критерію тут немає, а абсолютизація зовнішнього фактора у якісній кваліфікації подій 1918—1920 рр. не лише не вичерпує всього багатограння процесів, що точилися в Україні, а й призводить до затушовування головної тенденції, а саме революційної, визвольної боротьби.

Повертаючись до періодизації Ф. Г. Турченка, слід сказати, що і варіант її стосовно березня 1917 р. — січня 1918 р. теж не у всьому прийнятний.

Передусім, він значно менш чіткий і визначений, ніж у багатьох попередніх працях (не варто тут особливо наголошувати, що характер підручника Детермінував зовсім інший підхід). Можливо, таке враження складеться тому, що маємо справу не так із систематичним викладом, аналізом історичного досвіду, як, швидше, із викладацьким конспектом лекцій, що є особливим жанром, де сюжет засновується на певних "опорних" моментах, чи висновках-тезах, навколо яких і зосереджено весь фактичний матеріал, подаються документи і т. ін.

Розділ "Українська національно-демократична революція" вибудовано в хронологічній послідовності у такий спосіб. У першому підрозділі "Крах самодержавства і початок національно-демократичної революції в Україні" важко визначити кінцеву грань відтворюваних подій, оскільки автор, аналізуючи склад і статус Центральної Ради, виходить далеко за межі початкового етапу її існування. Те ж стосується і процесу українізації армії та інших сюжетів.

Дещо меншою мірою, але такі ж закиди можна зробити і щодо інших підрозділів — "Проголошення автономії України", "Українська Народна Республіка", "Політичний курс Центральної Ради", "Початок установа радянської влади в УНР", "Війна Раднаркомом Росії з Центральною Радою і проголошення незалежності УНР" та ін.

Спільним для названих та інших структурних одиниць ("Наростання політичної боротьби у липні — жовтні 1917 р.", "Політика більшовиків в Україні") є спроба поділити історичний матеріал на основі критерію, в якому власне український національний рух, кроки національно-демократичної революції поєднувались би (як це насправді і було) з розвитком, наростанням соціалістичної революції.

Очевидно, важко не погодитись із логікою загального задуму такого підходу до періодизації дуже суперечливих подій в історії України. Однак його ефективна реалізація, як на нашу думку, можлива лише за нехвибно-точною якісною оцінкою кожного факту, документу, явища, а не бажання хоч у чомусь "підігнати" їх під обрану схему. Поки що, очевидно, Ф. Г. Турченку цього досягти не вдалось. Прагненням будь-що довести відсутність відповідної бази, перспективності і закономірності успіхів більшовизму в Україні пояснюються навіть формулювання відповідних підрозділів "Спроби більшовицького перевороту" (кінець жовтня — початок листопада 1917 р.); "Боротьба за владу в Києві і проголошення Української Народної Республіки" (ті ж хронологічні рамки); "Ультиматум Раднаркомом Центральної Раді" (4 грудня 1917 р.); "Спроби

більшовицького перевороту в УНР" (30 листопада — 5 грудня 1917 р.); "Рішення про війну з Центральною Радою" (5—8 грудня 1917 р.); "Всеукраїнська" селянська конференція" (20—22 січня 1918 р. — тут, як і в багатьох інших випадках, автор датування подій не наводить), "Вторгнення радянських військ в УНР" (друга половина грудня 1917 р.); "Загальний наступ радянських військ" (середина грудня 1917 — друга декада січня 1918 р.); "Похід радянських військ на Київ" (початок січня — 22 січня 1918 р.); "Червоний терор" (початок 1918 р.); "Наростання антибільшовицького опору в Україні" (без конкретних хронологічних рамок) тощо. Природно, що помітна тенденційність назв підрозділів прямо кореспондується з фільтрацією історичного матеріалу, а це вже порушує об'єктивність відтворюваних процесів, навряд чи може сприяти і наближенню до оптимальних варіантів періодизації.

Не менш складно, ніж у шкільних, виглядають і проблеми періодизації історії української революції у вузівських підручниках. На нашу думку, не варто окремо зупинятись на численних посібниках, що за умов відсутності єдиного авторитетного видання були підготовлені багатьма новоствореними кафедрами історії України як у столиці республіки, так і на місцях. Адже авторського пошуку, звичайно, в них практично не було. Натомість активно популяризувались надбання діаспорної літератури. Компіляторський метод превалював і у підході до періодизації.

У більш солідних виданнях прогресивні зрушення відбуваються, на жаль, дуже повільно. Так, уже в 1992 р. київське видавництво "Либідь" випустило другий том курсу лекцій "Історія України". Періоду 1917—1920 рр. присвячено три лекції: "Революція на Україні (лютий 1917 — січень 1918 р.)" — автор Ю. Ю. Кондуфор; "Громадянська війна та іноземна воєнна інтервенція (1918—1920 рр.)" — автор В. Ф. Верстюк; "Завершення громадянської війни. Втрата Україною незалежності" — автор Г. І. Сургай.

Ясно, що це не періодизація української революції і ставитись до даного факту слід із розумінням, зважаючи на час виходу друком і практику видання подібних праць.

Свій погляд на події 1917—1920 рр. в Україні і, відповідно, їхню періодизацію запропонував для використання у вузівському навчальному процесі Т. Гунчак у книзі "Україна: Перша половина ХХ століття" (К, 1993).

Автор розбив увесь період революційних потрясінь на такі хронологічні сюжети: "Українська революція: початок" (до прийняття II Універсалу Центральної Ради); "Уряд України та його проблеми" (з початку липня до 7 листопада 1917 р.); "Боротьба за Україну: співвідношення політичних сил" (від прийняття III Універсалу до ліквідації Центральної Ради); "Гетьманат Павла Скоропадського" (до 14 грудня 1918 р.); "Змагання галицьких українців за незалежність" (жовтень 1918 — липень 1919 р.); "Україна та її сусіди: Польща і Росія" (кінець 1918 р. — березень 1921 р.).

Звичайно, у цьому разі немає ні цілісного викладу історії української революції, що в рамках обмеженого курсу допустиме або й неминуче, ні оригінальної періодизації історичної епохи. Небездоганні і формулювання основних ідей відповідних часових відтинків.

Останні видання, що їх Міністерство освіти України рекомендує як навчальні посібники ширшого профілю, свідчать про те, що їх автори і далі, по суті, експериментують з проблемами періодизації, зокрема періодизації історії української революції. Прикладом може бути книга Ярослава Грицака "Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ—ХХ століття" (К., 1996), що розрахована на учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів, вищих навчальних закладів, вчителів.

Розділ третій посібника "У вогні війни і революції: 1914—1921 роки", всупереч традиційним підходам, поєднує два періоди — 1914 —лютий 1917 і 1917—1921 рр. (власне першому періоду присвячено коротенький сюжет). За такої логіки проблема української революції начебто губиться. В цьому ще більше переконує дальша вибудова матеріалу: Доба Центральної Ради I: мирний період — Українська революція: дійові особи та виконавці — Доба Центральної Ради II: хрещення вогнем — Гетьманська держава — ЗУНР: Українська держава між Сяном і Збручем — Доба Директорії I: відродження республіки — Доба Директорії II: війна всіх проти всіх — Чому зазнала поразки українська революція.

Певне, "українська революція" не виступає в цьому разі інтегруючим поняттям, хоч завершується розділ аналізом всього попереднього періоду як періоду власне української революції. Не розв'язує питання і структурна одиниця "Українська революція: дійові особи та виконавці", де йдеться про рушійні сили революції стосовно лише 1917 р.

Не можна згодитись і з явно штучним поділом доби Центральної Ради на два етапи (мирний і воєнний), вододілом яких виступають події 25—26 жовтня 1917 р. в Петрограді. Виникають і правомірні питання щодо кваліфікації періоду гетьманату як періоду української революції і щодо вододілу в етапах діяльності Директорії (квітень 1919 р.).

Завершити аналіз історіографічних джерел, певно, можна двотомником "Історія України: нове бачення" (К., 1995, 1996). І не тільки тому, що це останнє за часом з числа видань, у яких розв'язується досліджувана проблема, а й тому, що в ньому зроблено спробу суттєво просунути вперед багато нагальних питань вітчизняної історії.

На жаль, наскрізна побудова другого тому книги така, що автори не ставлять за мету дослідити українську революцію як цілісне явище. Періоду 1917—1920 рр. присвячено п'ять самостійних розділів сюжетів: "Українська революція доби Центральної Ради", "Українська держава", "Українська Народна Республіка під проводом Директорії" (їх автор — В. Ф. Верстюк), "Революційно-визвольний рух на західноукраїнських землях і боротьба за воз'єднання" (автор — Р. Г. Симоненко) і "Становлення радянської влади" (автор — В. Ф. Верстюк).

Відразу ж впадає в око, що В. Ф. Верстюк ступив крок уперед і від радянської історіографії, і від тих видань, які, аналізуючи українську революцію, вважали зайвим включати і розвиток процесів за перемогу радянської влади в Україні. Підставою для останнього слугувало те, що соціалістична революція в Україні начебто не мала практично ніякого підґрунтя і була протиприродно нав'язана ззовні.

Спроба аналізувати в одній праці різні форми державного устрою, боротьба за альтернативні устрої, очевидно, заслуговує на схвалення. Водночас не можна не констатувати, що зроблено це поки що занадто обережно. Самою структурною побудовою автор нібито намагається ще раз підкреслити, що українська революція і соціалістична революція — то різні, часто протилежні, навіть такі, що виключають одне одного, явища. Звичайно, ця стаття не ставить своїм завданням всебічну оцінку такого підходу. Однак із погляду проблеми, що розглядається, постає потреба висловити деякі спостереження та міркування.

По-перше, у розділі про становлення радянської влади автор змушений знову повторювати основні хронологічні події в Україні протягом майже всього періоду української революції (принаймні з кінця 1917 — початку 1918 рр.), що вже саме по собі засвідчує відносну ефективність, а точніше, обмеженість застосованого варіанту.

По-друге, навіть формулювання внутрішніх структурних підрозділів ("ліхтариків"), а тим більше — їхній зміст і відповідні оцінки однозначно переконують у тому, що в книзі не вдалося знайти єдиного, універ-

сального критерію для періодизації паралельних, а нерідко й щільно взаємопов'язаних процесів.

Недосконалість, так би мовити, загальної періодизації (або ж всієї революційної епохи) відбилися і на спробі членування історичного досвіду конкретного етапу — доби Центральної Ради, Запропонований В. Ф. Верстюком варіант ґрунтується на критерії, який умовно можна назвати ступенем розвитку державотворчих зусиль українства. Хронологічно окреслені сюжети (теоретико-проблемний лише один — "Якої ми хочемо автономії та федерації" — не порушує загального підходу) наступні: Створення Української Центральної Ради (з початку березня до I Всеукраїнського конгресу — 6—8 квітня 1917 р.); Перші кроки до здійснення національно-територіальної автономії. I Універсал УЦР (від часу проведення конгресу до 10 червня 1917 р.); Українська Центральна Рада і Тимчасовий уряд: від протистояння до компромісу (від середини червня до 3 липня 1917 р.); "Статус автономії України"? Ні! "Інструкція Тимчасового уряду Генеральному секретаріатові" (з початку липня до двадцятих чисел жовтня 1917 р.); "Жовтневі події в Києві. Проголошення Української Народної Республіки" (з 25 жовтня до 7 листопада 1917 р.); "Українсько-більшовицька війна" (початок листопада 1917 р. — кінець січня 1918 р.); "Брестський мирний договір: підготовка й підписання" (з початку листопада 1917 р. до кінця січня 1918 р.); "Перше становлення радянської влади в Україні" (з 12 грудня 1917 р. до 18 квітня 1918 р.); "Українська Народна Республіка від Брестського мирного договору до гетьманського перевороту" (з 8 лютого до 29 квітня 1918 р.).

Переконаємося, що обраний критерій чітко застосовується аж до моменту проголошення УНР. Принагідно відзначимо, що таку чіткість певною мірою було зумовлено й тим, що практично поза увагою дослідника залишався альтернативний процес, що паралельно розвивався в Україні — боротьба за перемогу соціалістичної революції і радянської влади. Неможливість уникнути цього напрямку суспільного розвитку після жовтневих подій призводить до явних ускладнень щодо періодизації подальшого процесу. Так, розділи "Українсько-більшовицька війна" і "Брестський мирний договір: підготовка й підписання" хронологічно мають той же самий відлік — початок листопада 1917 р. Однак якщо у другому разі є цілком логічне виправдання (у розділі йдеться про підготовку до участі у Берестейській мирній конференції), то у першому — цього бракує. До розділу входять і події, що передували власне воєнним операціям (саме по собі це зрозуміло і не викликає заперечень). Однак безпосередній початок війни явно "розмивається", і можна припустити, що зроблено це або ж свідомо, або ж через розуміння неможливості знайти на даному етапі ефективніше рішення.

Навряд чи переконливим є і обмеження сюжету про військову боротьбу кінцем січня 1918 р., адже це спростовується подальшими подіями.

Врешті, також не завжди є вдалим поєднання національної ("українська") і партійної ("більшовицька") ознак для визначення сутності війни. Хоч такий термін дедалі частіше зустрічається в публікаціях, він, певне, просто не витримує застосування чисто наукових критеріїв, не враховує взаємопроникнення і своєрідного переплетіння, навіть перемішування обох ознак-характеристик, що дозволяє вдаватися до нього лише до певних меж, а ще більше — зі строго наукової точки зору — робить взагалі навряд чи прийнятним.

Не цілком умотивовано виглядають часом хронологічні рамки періоду, присвяченого "першому становленню радянської влади в Україні". В. Ф. Верстюк розпочинає його 12 грудня 1917 р. — від часу проголошення I Всеукраїнським з'їздом Рад радянської влади в Україні. Однак на той час владу Рад було вже встановлено (а подекуди після цього втра-

чено) на досить значній території Лівобережжя і прифронтової смуги. Більшовики спільно з лівими есерами контролювали і всі три армії Південно-Західного фронту та VIII армію Румунського фронту, які були розташовані в межах України.

Така розстановка сил багато в чому обумовлювала перспективи і характер плину наступних найближчих подій, здебільшого тих, що іменуються війною між більшовиками (а разом і українцями), Радами, з одного боку, і Центральною Радою, її прихильниками (так само й неукраїнцями), з другого боку.

Отже, навіть хронологічна послідовність розташування сюжетів про встановлення радянської влади (до всього тут "накладається" і відтворення досвіду УНР від підписання Берестейських угод до гетьманського перевороту) і війну з Українською Радою принаймні не може мати однозначного розв'язання. Ця локальна, на перший погляд, проблема періодизації колишнього досвіду висвітлює і значно масштабнішу проблему — взаємин між загальноросійським революційним процесом і українською революцією. Попереджуючи можливі посилення на те, що безпосередній предмет дослідження "українська революція" дозволяє певною мірою абстрагуватися від загальноросійських процесів (так, до речі, нерідко і намагаються чинити ряд новітніх досліджень), слід наголосити на безперспективності такого підходу. Адже він здатен лише відволікати від історичних реалій, а отже, і зі шляху, що веде до наукової істини.

Підводячи підсумок набуткам періодизації історії української революції, можна дійти кількох загальних і, як на нашу думку, принципівих спостережень та міркувань.

По-перше, уже на початку 20-х рр. зусиллями керівників національно-визвольного руху вдалось виробити і досить ефективно застосовувати різні варіанти критеріїв періодизації української революції, що не втратили свого наукового значення і сьогодні.

Запропоновані першими істориками революції зразки періодизації стали значною базою і надійним орієнтиром для наступних поколінь дослідників.

По-друге, тривале протистояння радянської і зарубіжної, а разом і емігрантської історіографії, суттєво загальмувало процес поглибленого вивчення історії української революції, негативно позначилось на методах її періодизації.

Радянська історіографія впродовж десятиліть віднаходила дедалі нові аргументи для того, щоб довести, що української революції не було, а тих, хто вважав інакше, оголошувала буржуазно-націоналістичними фальсифікаторами, неспроможними досягнути наукових принципів історичного дослідження, зрозуміти об'єктивного впливу історичних закономірностей.

Діаспорна література, відповідно, дедалі більше доводила, що українська революція мала не лише відмінні риси від загальноросійського процесу, а й стала феноменом, який виявлявся максимально осібно, незалежно від подій в інших регіонах Росії. Як наслідок, було zdeформовано уявлення про багатогранність, багатоплановість, багатобарвність тогочасних історичних подій, їх комплексність. Природно, що суттєво просуватися уперед і в окремих дослідницьких аспектах, таких як періодизація, за цих обставин було нелегко, почасти просто неможливо.

Не сприяли прогресу у розв'язанні проблеми і постійні спроби спростувати висновки і оцінки, логічно-хронологічні схеми перших істориків української революції. Часто поряд з виправданими критичними підходами у публікаціях закріплювалися погляди за принципом "від зворотного".

Отже, на початок 90-х рр. в історіографії так і не було вироблено скільки-небудь узгоджених авторитетних варіантів періодизації революційних подій в Україні 1917—1920 рр.

По-третє, розвиток української історіографії за останній час свідчить про наявність зрушень у дослідженні проблем української революції, а разом з тим і у її науковій періодизації.

Водночас є підстави вважати, що процес цей розвивається нерівно, не без збочень. Про це свідчать як відверто нігілістичні позиції щодо потреб періодизації української революції ряду авторів, так і в більш широкому плані спроби нав'язати суспільній свідомості далекі від наукових, заполітизовані варіанти оцінки всього історичного досвіду 1917—1920 рр., особливо ж прагнень лідерів українського визвольного руху пов'язати завдання національного відродження, державотворення з потребами соціального прогресу.

По-четверте, найкрупнішими проблемами періодизації історії української революції залишаються:

— оптимальне визначення хронологічних рамок феномена, особливо його кінцевої грані;

— органічне поєднання у критеріях періодизації факторів національного, загальноросійського характерів і масштабів, так само як і національно-визвольного та соціально-визвольного аспектів, що породжували завдання національно-державного творення і соціалістичні прагнення;

— якнайточніша кваліфікація складових української національно-демократичної революції, що не були незмінними протягом 1917—1920 рр. — найнаочніший тому приклад — об'єднання двох не у всьому сумісних визвольних потоків у колишніх російській Україні і австрійській Україні; подолання паралелізму, в тому числі так званого регіонального, у дослідженні процесів в етнічних кордонах України в цілому;

— вироблення інтегрального методу для періодизації окремих етапів української революції з урахуванням цілісності явища на основі комплексних критеріїв, а не через спроби застосувати свої особні методи якісного членування історичного процесу для окремих відтинків часу (доба Центральної Ради, Гетьманська доба, доба Директорії тощо).

Ураховуючи сумарні надбання в періодизації історії української революції, як і висловлені вище зауваження та міркування, як на нашу думку, на сьогодні можна запропонувати такий варіант періодизації історії української національно-демократичної революції за доби Центральної Ради (виходячи із визнання загальних хронологічних рамок березень 1917 — осінь 1920 рр., а першого періоду — 3 березня 1917 р. — 29 квітня 1918 р.):

1) Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції в Росії і початок демократизації всіх сфер суспільного життя в країні; створення Центральної Ради як головного чинника української революції, перші кроки її діяльності, пошук і обґрунтування політичної платформи. Хронологічно — це час від 3—4 березня до першої декади квітня 1917 р. (Перший український з'їзд).

2) Наростання революційного руху в Україні як складової загальноросійського процесу до проголошення першого Універсалу Центральної Ради — досягнення важливої віхи в державотворчих зусиллях і всієї справи українського відродження. Хронологічно — це події з другої декади квітня до кінця — початку другої декади червня 1917 р.

3) Поглиблення процесу українського державотворення на засадах автономістсько-федералістських орієнтацій, загострення конфлікту Центральної Ради з Тимчасовим урядом і досягнення угоди з ним, фактична легітимізація української автономії. Хронологічно сюди належать події від другої декади червня до кінця серпня — навіть початку вересня —

1917 р. (вироблення позиції щодо Тимчасової Інструкції Генеральному Секретаріату, подолання першої урядової кризи і затвердження Секретаріату Тимчасовим урядом).

4) Народження Української Народної Республіки і вибір перспективи її суспільно-політичного розвитку. Це час, коли українська революція, що до того розвивалась здебільшого у руслі загальноросійського революційного процесу, по суті, залишає це русло, набирає виразних рис особності і з можливих альтернатив суспільного розвитку стає на шлях повільного реформування основних сфер життя, виступає ініціатором творення федерації національно-державних організацій з однорідно-соціалістичним урядом на чолі. Тоді ж зароджується конфлікт Центральної Ради з Раднаркомом Росії, нарастають і досягають практично критичної межі суперечності усередині українського суспільства, поширюється радянська влада. Хронологічно цей насичений складними подіями відтинок часу розпочинається у вересні 1917 р. і триває до перших чисел січня 1918 р.

5) Перехід української революції на самостійницький курс і досвід його реалізації. Основним змістом тогочасних подій став пошук шляхів відмежування від процесів соціалістичної революції, що поглиблювалися в Росії і дедалі більше охоплювали всю Україну (сюди належали масштабні військові дії, а також вихід на міжнародну арену). Розв'язання обох завдань стало Можливим за умов проголошеної державної самостійності УНР, однак невдовзі призвело до австро-німецької окупації України і гетьманського перевороту, чим значною мірою було перервано процес розвитку української революції. Хронологічно — це проміжок часу від першої декади січня до 29 квітня 1918 р. (усунення Центральної Ради з політичної арени).

Цілком усвідомлюючи, що позначені тут смислові і хронологічні грані не абсолютні, в певних межах рухомі, і те, що в даному разі автоський погляд на періодизацію сполучається з підсумковою схемою за результатами аналізу обраних історіографічних джерел, на нашу думку, визначені періоди можуть бути певною базою для логічно-поступального аналізу української революції за її першої доби.

<sup>1</sup> Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К., 1919. — С. 542—575.

<sup>2</sup> Винниченко В. Відродження нації. — К. — Відень, 1920. — Ч. I. — С. 11.

<sup>3</sup> Там же.

<sup>4</sup> Там же.

<sup>5</sup> Там же. — С. 12.

<sup>6</sup> Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928. — С. 252.

<sup>7</sup> Там же. — С. 252—253.

<sup>8</sup> Там же. — С. III—IV.

<sup>9</sup> Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр. — Т. I. — Ужгород, 1932. — Т. II. — Ужгород, 1930.

<sup>10</sup> Там же. — Т. II. — С. 3.

<sup>11</sup> Золотарьов А. З історії Української Центральної Ради. — Б. м.; 6. д. — С. 10.

<sup>12</sup> Енциклопедія українознавства. — Мюнхен, 1949. — Т. 2. — С. 498—542.

<sup>13</sup> Там же. — С. 647—653.

<sup>14</sup> Енциклопедія українознавства. — Сарсель — Париж, 1981. — Т. 9. — С. 3402—3404.

<sup>15</sup> Полонська-Василенко Н. Історія України. — К., 1976. — Т. II. — С. 459—487.

<sup>16</sup> Ківшар Т. І. Український книжковий рух як історичне явище. — К., 1996.

<sup>17</sup> Турченко Ф. Г. Новітня історія України: Частина перша (1917—1945 рр.): Підручник для 10 класу середньої школи. — К., 1994. — С. 6, 7.